

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

FEBRUARY/MARCH 2009

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri *li* *li* na masiatari a fumimbili (12).

PFESESANI

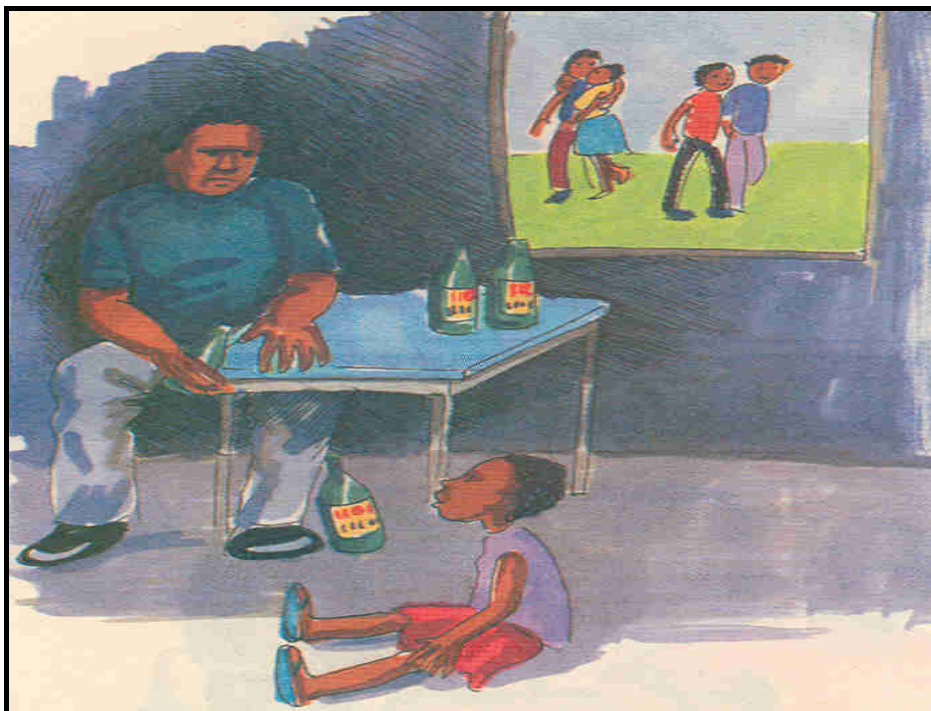
1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO tharu: A, B na C.

KHETHEKANYO YA A: Tholokanydivho (30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo (10)
KHETHEKANYO YA C: Luambo (30)
2. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
3. Khethekanyo INWE na INWE i tea u thoma kha siatari LISWA. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
4. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
5. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
6. Ni dzhie nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO

1. Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao:

A hu na a sa zwi divhi uri maano a vhambwa nga luvhadzi. Arali ndowelo ya fhatela kha muthu u mbo shanduka dodo. Muthu onoyo ha tshenzheli u vhuya u swika ndowelo yawe i tshi mu la thoho. Rothe vhutshilo ri a vhu funa, tshi ri nangisaho lufu a si tshinwe arali hu si luvhonelatsini. Midifho ya tshifhinganyana kha vhatu hu tou vha makwandani, i mbo di tsira masiandaitwa ayo mavhi a vhutshilo hothe.

Vhafuwi Vho- Galaguni vho vha vhe khonani yanga ya mbiluni. Ro tamba rothe ri kha di vha vhaswa, ro ya mulani rothe, ro dzhena rothe phuraimari ya Mambo, ro dzhena rothe sekondari ya Vuledzani he vha litsha vhe kha murole wa vhumalo nga nwambo wa vhudakwa. Naho zwo ralo, ne na vhafuwi ro vha vhatu vha somolanaho zwa hanwani u swika Mudzimu a tshi ita lufuno lwawe. Hafhu Vho-Galaguni kha ne vho vha vhe si muthu zwawe - ndi nwana wa malume. Nda dzula nde goo, ndi a vha humbula, nga mbilu nda ri zwikambi zwo la shaka langa.

Hu na thaidzo nnzhi dze Vho- Galaguni vha tanga nadzo musi vha tshi kha di fema. Ndo lingedza u vha kaidza na u vha eletshedza, ha tou vha u shela maḁi nḁha ha tombo. U vha sosa havho zwo vha pwashela muḁi. Vhaḁanuni vho vha vha tshi dzulela u didwa musi muhulwane yo wela mativhani. Vho kondelela vha vhuya vha ri zwi siwa zwi tshi vhone. Izwi zwo mbo ita uri musanda hu bve tshirunzi. Wo vha u tshi do tou vha musanda-de u si na vhaḁanuni, mavoda na mazhinda? Vhakololo vho ita zwenezwila zwine ra zwi divha zwauri mafhuri a tevhela luranga. Ho vha hu si na zwine vha nga ita vhunga zwa u isa malani zwo vha zwi tshi vho ri ndi bva vhubvo ngauri tshelede ya u lifha milandu na nduvho yo vha i tshi vho fhelela zwikambini.

Muvhili wa khonani yanga wo vha u mavhadzi fhedzi. Liḁwe duvha vho ri u wa vha gekhana na tombo vha kulea maḁo mavhili a lutaha lwa nḁha a zwitumukanyi. Miḁwe ya minwe yavho yo vha yo holefala nge vha lwa na tshitaka tsha murenzhe nga mavili vha tshi ri ndi muthu ane a khou vha thivhela ndila. Izwi zwo itea nga madekwana hu sa vhonezwa zwavhudi.

“U khou nthivhela ndila? Ndi tshi tumba na iwe u a tumba? Ndi tshi takuwa na iwe u a takuwa? Shango ndi langa heli, u do ndivha namusi.”

Ndi lunzhi Vho-Galaguni vha tshi edela mmbeteni vhuongeloni ha Tshiseluselu. Fuvhalo liḁwe li tshi fhola ho vha hu tshi da liḁwe. Ndi humbula liḁwe duvha ndo ya u vha tolela henefha vhuongeloni musi vha tshi mmbudza uri Tshisinavhute o vha hushula mala vha tshipotoni tsha Vho-Muofhe. Vha tshi tibula tshilelo nangoho nda wana tsho rungwa. Ndi tshi vha eletshedza uri kha vha mu vulele dokethe, a vho ngo tenda, vho ri vha do mu wana musi vha tshi bva.

Nga u vhona hu si tshe na tshivhuya na tshithihi musanda, vhomakhadzi na makhotsimunene vho langana uri ndi khwine vha tshi tshimbidza khosi yavho. Ndi fhala-ha vha tshi hwala Vho-Galaguni nga goloi vha vha isa ha dzembelekete vhomaine Vho-Hlengani uri vha vha tanzise halwa; thamusi vha do ri musi vha tshi vhu vhona vha vhu ila, zwithu zwa vhuvelela ngonani. Ndi henefha he mativha a vho xa, zwo itiswa nge vhomaine vha nea musanda washu mushonga wa falo vho u terekisa vhukuma. Vho ri u nwa vha thoma u golola, nungo dza mbo di thothela. Vhomakhadzi vho rindidza mashaka nga u vha vhudza uri tenda tanzhe la ndu ya vuhosi li hone. Ho mbo di thoma u pfala zevhezevhe la uri Masephenene u do vhumbeba khosi hu si kale.

Fhano kha la Dumbula ndi nne dokotela wa u thoma. Ndi na sedzhari dzi re na tshivhalo vhuponi ha mahayani na dzidoroboni. Ndo diilisa kha zwikambi u bva hanani. Ndi tshi humbula khonani yanga Galaguni ndi tsengisa na mitodzi ngauri musi ri kha di vha phuraimari ho vha hu si na a mu fhiraho. Arali a tutshele zwikambi, a kondelele tshikolo, o vha a tshi do vha e na zwivhuya zwi fhiraho zwanga. Pfunzo ndi ifa lavhudi, fhedzi muthu o di nekedzelaho kha zwikambi u do tou i sumba. Arali hu si kole zwikambi ndi musi ri na khosi.

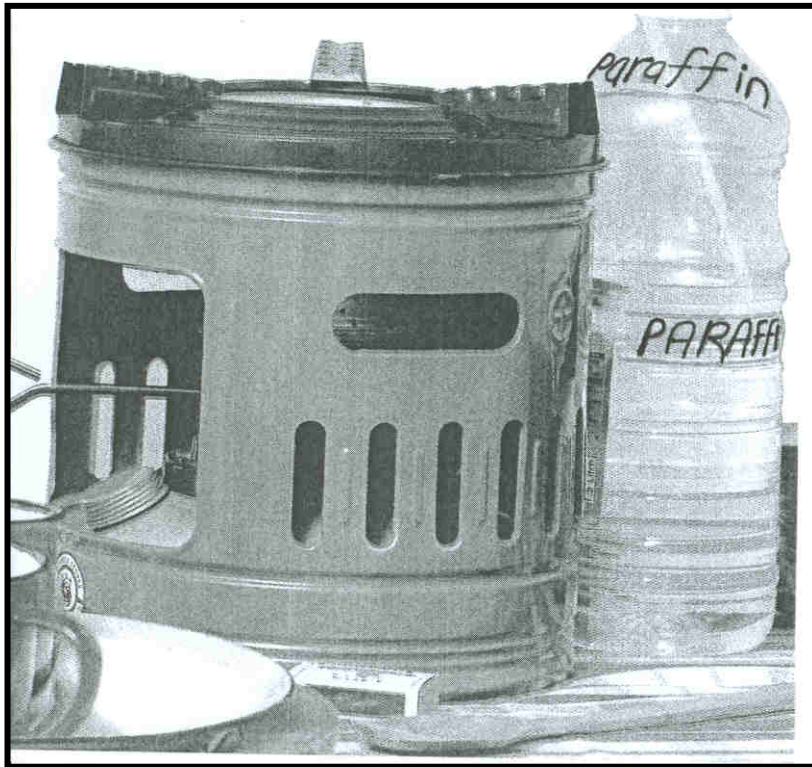
- 1.1 Nga muhumbulo wo dalaho sumbedzani uri ndi zwifhio zwine muñwali a todou ri funza nga mafhungo aya. (2)
- 1.2 Hu na vhushaka-de vhukati ha Vho-Galaguni na muñwali? (1)
- 1.3 Vho-Galaguni vho vha vha tshi vhusa shango lifhio? (1)
- 1.4 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga uri *Ee* kana *Hai*. Ni tikedze phindulo yanu nga u topola zwi re mafhungoni aya.
  - 1.4.1 Muñwali na Vho-Galaguni vho vha tshi vhudzana tshinwe na tshinwe. (2)
  - 1.4.2 Muñwali o vha a songo funzea. (2)
- 1.5 No talela tshifanyiso ni vhona tshi na vhushaka-de na mafhungo e na vhala? (2)
- 1.6 Minwe ya vhamusanda yo holefhadzwa hani? (2)
- 1.7 Ndi ngani vhamusanda vho vha vha tshi vho balelwa u tunda? (2)
- 1.8 Inwi ni vhona unga ndi ngani vhokhotsimunene na vhomakhadzi vho nanga u isa vhamusanda nangani ya tshirema u fhirisa u vha isa ha dokotela? (2)
- 1.9 Topolani murero mafhungoni aya ni sumbedzo u tea hawo. (2)
- 1.10 Vhamusanda vho lovha hani? (2)
- 1.11 Ndi nnyi ane a do vhumbwa khosi vhudzuloni havho? (1)
- 1.12 Khombo i shushesaho ye vhamusanda vha tangana nayo nga riwambo wa u nwa ndi ifhio? (2)
- 1.13 Nanga ye Vho-Galaguni vha iswa khayi ndi ya lushaka-de? (1)

- 1.14 Ndi ngani vhamusanda vho vha vha sa litshi u nwa halwa naho vha tshi tangana na zwi kondaho? (2)
- 1.15 Ndi tshini tshine na sola kha vhutshilo ha vhamusanda? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.16 Ndi ngani vhafumakadzi vha Vho-Galaguni vho shavhela mahayani? (2)

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

2. Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni kone u a nweledza nga mbuno dza SUMBE ni tshi bvisela khagala maga a tsivhudzo a musu muthu a tshi shumisa pharafeni. Tshivhalo tsha maipfi tshi vhe henefha vhukati ha 80 na 90. Ni riwale tshivhalo tsha maipfi e na shumisa zwi tangini magumoni a samari yaṅu.

Mudagasi ndi wa ndeme vhukuma kha vhutshilo ha vhathu. Ano maduvha Afrika Tshipembe li khou tangana na thahelero ya mudagasi lune vhathu vha khou humela kha tshumelo ya tshikale ya u shumisa pharafeni.

Vhathu vha shumisaho pharafeni mitani yavho vha tea u zwi divha uri i khombo vhukuma. Hu na maga a tsireledzo ane vhathu vha tea u a dzhiela nzhele musu vha tshi todou shumisa pharafeni. Musu muthu a tshi khou bika nga tshitofu tsha pharafeni ha tei u bva nduni a tshi sia tshi tshi khou duga tshi tshothe. A nga di ri musu a tshi vhuya a wana bukuta la mulilo lo tangana.

Musu muthu a tshi bvela nda u fanela u vha o dzima luvhone kana tshitofu tsha pharafeni. Izwi zwi ita uri muta wawe u vhe wo tsireledzea kha khombo ine i nga vhangwa nga u shumisa pharafeni. Mikhukhu minzhi yo no swa ya thothela nga thaidzo yeneyi ya u sia zwitofu kana mbone dzi shumisaho pharafeni dzo fungwa.

Muthu a shumisaho zwishumiswa zwa pharafeni u tea u vha o zwi vhea fhasi semenndeni nahone ho linganelaho uri i sa thengathenge, arali ya tevhutshela semenndeni i a t̃avhanyedza u phumulea. Tshinwe tshine tsha tea u dzhielwa nzhele ndi tsha uri a hu tei u seriswa labi nga fhasi ha tshishumiswa tsha pharafeni ngauri arali muthu a tou khakha a dzinginyisa tshishumiswa itsho tsho fungwa, labi li nga vho ñanga mulilo.

Hu tea u vha na gokoko la mut̃avha line la dzula li tsini u itela arali mulilo u nga sokou t̃aha, mut̃avha wonoyo u d̃o shuma u dzima mulilo. Maḍi a songo vhuya a shumiswa kha u dzima mulilo. A nga ñañisa mulilo. Muthu a nga namba a tou shumisa luphuse lu dzimaho mulilo lune lwa tou rengiswa.

Mentshisi u songo vhuya wa vhewa tsini na pharafeni, nahone pharafeni i songo shelwa kha zwigubu zwe zwa vha zwi na zwinwiwa ngauri ñwana a nga doba a nwa a tshi vhona unga ndi zwinwiwa. Hezwi zwi nga sia a tshi nga di lovha.

Vhana kha vha vhudzwe uri pharafeni i khombo, nahone vha songo vhuya vha siwa tsini na zwishumiswa zwa pharafeni.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: LUAMBO**3.1 Vhalani mafhungo aya, ni kone u fhindula mbudziso dzi no a tevhela:**

Duvha le ra ya u dzhia dziripoto dza vhana vhashu tshikoloni tsha Fundudzi ndi nga si li hangwe. Ndi tshi tou tangedza ripoto ya dukana langa ndo wana lo phasa nga vhuswikeleli ha nthesa, nahone lo dzhia vhuimo ha u thoma kha vhagudi vha dana. Ndi tshi khou pembela ndo takala, ndo fara na tanga la mphwe sa muthu ane a khou tanga tshikona, nda vhona thama yanga Mainganya o farelela lutaha o tungufhala. Mathina lia dana lawe li divhelwaho u peta voho na vhukunzi lo dovha u feila. O mbo di tuwa ri songo onesana. Ndi tshi ya mudini wawe ndo wana a tshi khou nea khuhu dzawe mbili thoro dza mavhele. Ro mbo di dzhena nduni, a thoma u ntoololela uri o dinwa nga mini. Ho ngo thaphudza dana lawe li songo mu dzhena hanwani. Ndi vho sokou pfa li tshi ri , “A si zwone baba. Havhala vhagudisi vha tou mmbenga.”

- 3.1.1 No sedza ipfi dana, ni vhona vhudipfi ha muambi vhu vhufhio musi a tshi amba nga ha nwana wa thama yawe? (2)
- 3.1.2 Ipfi tanga lo shumiswa mafhungoni ayo sa homonimi. Inwi ri neeni thalutshedzo dza lo mbili dzo fhambanaho. (2)
- 3.1.3 Thomani fhungo lo talelwaho nga maipfi haya: Mudini wawe ... (2)
- 3.1.4 Nani pfanywa ya ipfi lo talelwaho fhungoni le na tou disikela. (1)
- 3.1.5 Fhungoni la u fhedzisa hu na mbofho. I topoleni ni i ise kha thenda. (2)
- 3.1.6 Ri neeni thalutshedzo ya liambele heli: U peta voho. (1)

3.2 Vhalani mafhungo asia uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no a tevhela:

Vhadzulapo vha Dindela

Vha divhadzwa uri mutanganogute we wa vha u tshido farwa nga la 15 Nyendavhusiku 2008 a u tsha do vha hone u swika vhatshi do di vhadzwa hafhu khoroni.

Wavho munwaleli wa Civic

Tshitete

- 3.2.1 Mafhungo aya ndi tshibveledzwa-de/linwalo-de? (1)
- 3.2.2 Ndivho ya munwali wa ayo mafhungo ndi ifhio? (2)
- 3.2.3 Tshibveledzwa itshi tsha vhudavhidzani tsho livhiswa kha vhafhio? (1)
- 3.2.4 Hu na maipfi a songo niwalwaho nga ndila yone. Ri neeni one no a niwalulula nga ndila yo teaho. (3)
- 3.2.5 Topolani libulafhethu lo shumiswaho ni li shumise fhungoni le na tou disikela. (2)
- 3.2.6 Ho tahela mini kha phendelo ya tshibveledzwa itshi? (1)

3.3 Talelani iyi khungedzelo uri ni do kona u fhindula mbudziso:

- 3.3.1 Bulani dzina la magazini yo kungedzelwaho. (1)
- 3.3.2 Magazini iyi i bva lungana nga nwedzi? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 3.3.3 Magazini iyi i rengiswa nga vhugai? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 3.3.4 Ledere 'V' lo nwalwaho afho kubogisini li na vhushaka-de na magazini iyi? (1)
- 3.3.5 Tshigagarukela tshi khou shuma mini? (1)
- 3.3.6 Zwithoma zwiraru zwo shumiswaho zwi khou shuma mini? (1)

- 3.3.7 Topolani dzinambumbano kha khungedzelo iyi ni dovhe ni li
shumise fhungoni li pfalaho . (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA C: 30

MARAGAGUTE: 70